TÜRK KÜLTÜRÜNDE RENKLER

ELVİN YILDIRIM

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1925
KÜLTÜR SERİSİ: 1052

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-463-8

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Oğuzhan Murat Öztürk

Son Okuma:Hüseyin Özdemir

Kapak Görseli: Hakasya'da bir ritüel alanı
(Elvin Yıldırım -Kürşat Yıldırım Arşivi)

Kapak Tasarımı: Damla Acar

Dizgi-Tertip: Damla Acar

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: ÇINAR MATBAACILIK VE YAY. SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Yüzyıl Mah. Matbaacılar Cad. Ata Han No:34 K:5
Bağcılar / İSTANBUL Tel: (0212) 628 96 00
Sertifika No: 45103

İstanbul- 2022

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Elvin Yıldırım: Zonguldak/Çaycuma'da doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini aynı şehirde tamamladıktan sonra 2003 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü 2007 yılında tamamladı. Yüksek lisans eğitimini, 2012'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı'nda; "Türk Kültüründe Renkler ve İfade Ettikleri Anlamlar" başlıklı tezle tamamladı. 2017 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Ana Bilim Dalı'nda "Andronovo Kültürü" başlıklı tezini savunarak doktor unvanı aldı.

Elvin Yıldırım Rusya, Güney Sibirya, Moğolistan, Çin Halk Cumhuriyeti ve Uygur Özerk Bölgesi'nde saha araştırmaları yapmış; kütüphane ve arşiv çalışmaları yürütmüştür. Yazar 2018 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi Tarih Bölümünde Dr. Öğr. Üyesi olarak çalışmaya başlamış ve 2020 yılında Genel Türk Tarihi Doçenti unvanını almıştır. Yıldırım, 2021 yılında Ötüken Neşriyat tarafından yayımlanan *Türk Bozkır Kültürünün Doğuşu/Andronovo Kültürü* adlı eseri ile Türkiye Bilimler Akademisi tarafından "TÜBA-TESEP Kayda Değer Telif Eser (Mansiyon) Ödülü" almıştır. Genel Türk Tarihi, Orta Asya Arkeolojisi ve Türklere ait maddi kültür unsurları üzerine çalışmalarını sürdüren Elvin Yıldırım, çalışmalarında İngilizce, Rusça ve Almanca kullanmaktadır. Yazar evli olup bir kız çocuğu sahibidir.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ **11**
KISALTMALAR **13**
1. GİRİŞ **17**

I. BÖLÜM: TÜRK LEHÇELERİNDE RENKLER VE ETİMOLOJİLERİ

1. Ak 23
2. Al 27
3. Ala 28
4. Boz 30
5. Gök 32
6. Kara 34
7. Kır 37
8. Kızıl 38
9. Sarı 40
10. Yeşil 42

II. BÖLÜM: ADLARDA RENKLER

1. Bazı Türk Boy, Urug ve Aile Adlarında Renkler 47
2. Eski Türk Şahıs Adlarında Renkler 52
3. Türkçe Yer Adlarında Renkler (VI -XI. Yüzyıl) 55
4. Bitki ve Hayvan Adlarında Renkler 61

III. BÖLÜM: SOSYAL HAYATTA RENKLER

1. Destanlarda Renkler 67
2. Türklerde Bayrak Renkleri 76
3. Yönlerde Renkler 88
4. Devlet Teşkilatında Renkler 94
5. Giyim Kuşamda Renkler 102
6. Sanatta Renkler 113

IV. BÖLÜM: İNANÇLARDA RENKLER

1. Türk İnançları ile Renkler Arasındaki Bağlar 121
2. Alkarısı, Albastı, Nazar, Karakoncolas, Rusali, İyeler 125
3. Gök Rengi ve Gök Tanrı İnancı Arasındaki İlişki 130
4. Türk Mitolojisinde Renkler 133

V. BÖLÜM RENKLERİN HAYATA YANSIMASI

1. Türk Tarihinde Kara Renginin Önemi 141
2. At Donları ve Kurban Merasimi 149
3. Yeşil, Sarı, Kırmızı ve Türk Tarihindeki İzleri 159
4. Yerleşim ve Çadırda Renkler 163
5. Deyim ve Atasözlerinde Renkler 169

SONUÇ 177
EKLER 179
KAYNAKÇA 191
DİZİN 203

ÖN SÖZ

Renkler; Türk tarihi, kültürü ve dili bakımından büyük bir öneme sahiptir. Bir kültür tarihi araştırması olarak nitelendirilebilecek bu çalışmada alanla ilgili seçilen konular ve meselelerin açıklığa kavuşturulması için pek çok ana kaynağın, destan ve hikayelerin, şecerelerin, rivayetlerin, atasözleri ile deyimlerin ve Türk tarihi ve kültürü için yapılmış araştırma eserlerinin taranmasına, elde edilen malumatların tasnif edilmesine ve ana kaynaklara sadık bir şekilde değerlendirilmesine gayret edilmiştir.

Tarihimizde renklerin kültürel, dinî ve sosyal bakımdan bıraktığı izleri incelemeyi hedefledik. Bu bakımdan renklerle ilgili gelenekleri ve atasözleri ile deyimleri incelemeye çalıştık. Çalışma alanımız İslâmiyet Öncesi Dönem olmasına rağmen İslâmiyet'in kabulüyle birlikte renklerle ilgili inanışlarda varolan değişiklikleri ve benzerlikleri tespit etmeye, renklerle ilgili mevcut inanışları açıklamaya çalıştık.

Dünyanın dört bir yanına yayılmış Türk milletinin maddi ve manevi hayatında renkler konusu, elbette ki tek kitapta incelenecek kadar dar kapsamlı değildir. Bu bakımdan elinizdeki çalışma sadece Türk kültür tarihinin ana konularından birine giriş yapmayı hedeflemiştir. Çalışmamıza başlarken bu konunun bizi büyük bir hevese sevk etmesinin en büyük sebebi Türk kültüründe renklerle ilgili o zamandan önce kapsamlı ve müstakil bir çalışmanın yapılmamış olması idi. Çalışmamızın ardından konu ile alakalı pek çok araştırmanın yayımlanmış olması Türk kültür tarihinde renklerin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Yüksek lisans eğitimimizi tamamlamamızın ardından neşretmeye ancak fırsat bulabildiğimiz bu çalışmamızda daha evvel gözden kaçırdığımız veya zamanında elde edemediğimiz kaynaklar ve bizim çalışmamızdan sonra yapılan araştırmalar da taranmış ve çalışmanın zenginleşmesine gayret edilmiştir.

Metinde eski Türkçe'nin ve lehçelerin transkripsiyonu için esasen E. V. Sevortyan'ın eserlerindeki usul temel alınmıştır.

Uzun bir süre sonra eserin yayımlanması hususundaki teşviki için editörüm Oğuzhan Murat Öztürk'e ve Ötüken Neşriyat'a, çalışmalarımda desteğini hiçbir zaman esirgemeyen kıymetli eşim Kürşat Yıldırım'a ki onsuz bu çalışma tamamlanamazdı, teşekkürü bir borç bilirim.

Doç. Dr. Elvin Yıldırım

GİRİŞ

Renk, Türk kültüründe araştırılması ve aydınlatılması gereken önemli konulardan birisidir. Türk kültüründe renkler ve ifade ettikleri manalara değinen çok fazla çalışmanın bulunmadığını görmemiz ve tarihçiliğimizde bu büyük boşluğun doldurulması gerekliliğini düşünmemiz bizi bu konuyu araştırmaya sevk etti. Bu yüzden hem muhteva hem de kapsam bakımından çalışmamız Türkiye'deki az sayıdaki araştırmalardandır.

İslâm öncesi Türk tarihinden başlayarak İslâmiyet'in kabulü ve sonrasında günümüze kadar getirdiğimiz çalışmamız; coğrafi bakımdan da Asya'dan Avrupa'ya ve Anadolu'ya gelmiş Türk milletinin lehçelerinde, kültürlerinde ve geleneklerinde yaşayan renk inanışları ve kullanımları ile alakalı bir eser olmuştur. Zaman ve mekân bakımından oldukça geniş bir coğrafyada yaşamış Türklerin renklerle olan münasebetlerini araştırırken elbette eksik kalmış tarafların olacağı aşikardır. Bu konuda daha çok araştırma yapılması gerektiğinin farkındayız.

Türklerde renklere maddi ve manevi anlamlar yüklenmiştir. Mesela "kara"nın sadece yas rengi olarak giysilerde kullanılması, Türkleri tanımış seyyahları şaşırtmıştır[1]. Bununla birlikte beyaz renk de sıkça ölüm veya ölümden duyulan üzüntüyü ifade etmek için kullanılır. Yaşar Çoruhlu bunu Maniheizme bağlamaktadır[2].

İnanışlarda renk zıtlıklarının kullanılması ise ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. İyilik ve kötülüğün sembolü olarak görülen ak ve kara Türk mitolojisinde Yer Altı Tanrısı Erlik ve Hayır İlahı Ülgen olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira ak rengi kuzeydeki Türkler ara-

---

1 *Türk Mektupları*, Tür. Ter., H. C. Yalçın, İstanbul, 1939, s. 163-170'ten akt. Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 398, dpt.2.

2 Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 339.

sında (doğruların yani aktu'ların yaşam sürdüğü) cennet[3] manasına gelirken kara, habis duyguların ve fikirlerin rengi olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkler, kendileri için kutsal olan her şeye ak rengini atfetmişlerdir[4].

Çalışmamızın ilk bölümünde renklerin etimolojik olarak köklerine ve diğer lehçelerdeki kullanımlarına değinilerek Türk dilinin mana bakımdan zenginliği vurgulanmıştır. Renk ifadelerinin somut olarak tüm Türk lehçelerinde diyalekt bakımından benzer ve aynı manada olmasının yanı sıra Türk lehçelerindeki yan anlamları da belirtilmiş ve bu konuda önemli ilim adamlarının çalışmaları aktarılmıştır.

Çalışmamızın diğer bölümlerinde de adlarda, bayraklarda, destanlarda, atasözü ve deyimlerde, kıyafetlerde ve sanatta kullanılan renklerden bahsedilerek bu renklerin Türklerde ifade ettikleri anlamlar verilmiştir. İnanışlardaki renk motiflerine ve kurban merasimindeki renklere, devlet, ordu idaresinde ve iskânda renklerin ehemmiyetine, sarı-yeşil ve kırmızı renklerin Türk kültüründeki yerine, manevi olarak bizce en geniş kullanılan karanın önemine değinilerek bir yorum yapılmaya çalışılmıştır.

Bağımsızlığına düşkün Türk milletinin kurduğu her devleti ve o devletin hükümdarını temsil eden bayraklarının renkleri konusunda kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yüzden kaynaklarda geçen Türk devletlerinin bayraklarının hem renk hem de manevi duyguları ifade ettiklerini düşündüğümüzden bu konuya değinmeye çalıştık. Bizim için Kaşgarlı Mahmud'un verdiği bilgiler önem taşımaktadır. *DLT*'de al renkli bir bezin açıklaması olarak Kaşgarlı; Oğuzların bu bezi bayrak yaptıklarını ve hakanların atlarının eyer bezi olarak kullandıklarını belirtmektedir[5]. Bu bilgiden hareketle günümüzde kullandığımız al renkli bayrağımızın Türkler tarafından uzun çağlar boyunca kullanıldığını söyleyebiliriz. Göktürkler döneminde ise gök yani mavi rengi esas olmuş ve gök bayrak kullanılmıştır.

Bugün bazı terör odaklarına ve belli kimliklere atfedilen sarı,

---

[3] W. Radlov, *Sibirya'dan,* C. II. I, Çev., A. Temir, Maarif Basımevi, İstanbul, 1956, s. 6.

[4] Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, Türk Kültür Yay., İstanbul 1975, s. 105.

[5] Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it Türk*, C. I, Çev. B. Atalay, TDK Yay., Ankara, 2006[5], s. 81.

kırmızı ve yeşil renklerinin üçlü kullanımları Türk kurganlarında ve işlemelerinde mevcuttur. Çalışmamızda bunun Türk kültüründeki yerine değinilmiştir.

İncelediğimiz 10 rengin de (ak, al, ala, boz, gök, kara, kır, kızıl, sarı, yeşil) Türk kültüründe ayrı ayrı ehemmiyet taşıdıkları bilinen bir gerçektir. Bu bakımdan maddi ve manevi olarak renkleri ayrı ayrı incelemeye ve kullanım misalleri ile sunmaya çalıştık. Türkler renklerine sahip çıkmışlardır; renkleri kurdukları teşkilatlarda, yerleştikleri yerlerde, doğan çocuklarında, doğada bitki ve hayvanlarda ad olarak kullanmışlardır. Doğayla iç içe yaşayan ve her sahada renklere bu denli düşkün olan Türkler gittikleri yerlere renk sıfatlı yeni adlar vermişlerdir. Bu bakımdan Asya ile Anadolu coğrafyasının yer adlarının karşılaştırılmasında pek çok yer adının aynı olduğu tespit edilmektedir[6]. Bu şekilde ana yurtlarına duyulan hasret bir bakıma dindirilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın çok geniş bir alanı kapsaması pek çok ana kaynağı kullanmamıza ve ana kaynakta verilen bilgileri açıklamak için araştırma eserlerine başvurmamıza sebep oldu. Tercümesi olmayan kaynaklar tarafımızdan tercüme edildi. Ayrıca görsel malzemeye de önem verilerek çalışmamız çeşitli çizim, resim ve fotoğraflar ile zenginleştirildi.

---

[6] Ahmet Karadoğan, "Türk Ad Biliminde Renk Kültü", *Millî Folklor*, C. 8, S. 62, Ankara, Yaz 2004, s. 89.

I. BÖLÜM:
TÜRK LEHÇELERİNDE RENKLER VE ETİMOLOJİLERİ

1. AK

Ak kelimesinin çeşitli Türk lehçelerindeki yazılışları ve manaları şöyledir[1]:

A: K/A:Q/A:K Türk.; aқ: aq: Ktat., Kar., K., Kbal., Kır., Kaz., Nog., Kkal., Tat., Baş., Uyg., Sug., Lob., Alt., Tuv.; ağ/aγ (< a:қ) Az., Tür. Diy.; ak Tür., Gag., Kar.; ax/ah Türk. Diy., Kar., Hak.; a^{o}қ/a^{o}q Öz.

1) Ak tüm lehçelerde "**beyaz**" manasına gelmektedir.

Türk., Tür., Kbal., Alt.: **Aklık**.

Türk., Tur., Az., Kum., Öz.: **Ak leke**.

Tür., Az., Gag., Ktat., Kum., Kbal., Kar., Kır., Öz., Alt., Hak., Tuv.: **Gök akı**, **yumurta akı.**

Tat., Hak.: **Aydınlık**.

Türk., Kar., T., Kum., Kbal., Tat., Baş., Öz., Hak., Tuv.: **Ağarmış**.

Türk.; Öz.: **Ak saç**.

Hak.: **Sarışın**.

Tat.: **Soluk**.

Kbal., Kır., Kaz., Baş.: **Süt**, **süt ürünleri**.

Az., Kum.: **Ak dokuma**.

Eski Türkçe.: **Beyaz at**.

2) Türk., Tür., Ktat., Kar., Kbal., Kır., Kaz., Kkal., Tat., Baş., Uyg.: **Temiz**, **masum.**

Türk., Tür., Kar., Kır., Kaz., Baş., Öz., Uyg., Hak.: **Masumiyet**.

Tür., Alt.: **Namuslu**.

Kır., Kaz.: **Doğru**.

Gag.: **Temiz yürekli**.

3) Hak.: **Çok güzel**, **şahane**.

Açıklama:

W. Radlov da ak kelimesinin, tüm lehçelerde "ak" yani "beyaz" manasına geldiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra ak'ın düz beyaz,

---

[1] E. V. Sevortyan, *Etimologiçeskomu Slovari Turskih Yazıkov (Obşeturkiye i Mejtusrkiye Osnovı na Glasnıye)*, Moskva, 1974, s. 116-117.

göz akı, yumurta akı, yüz akı ve dürüstlük manalarına geldiğini de eklemektedir[2]. Ayrıca *ak süök* tamlamasında da ak'ın soyluluk belirten bir sıfat olduğunu ifade etmektedir[3].

K. Yudahin ak'ı beyaz; temiz, namuslu; masum, suçsuz; süt ve süt ürünleri, yumurta akı olarak anlamlandırmaktadır. Bunun yanı sıra hakikat, hakiki, haklı manalarına geldiğini de belirtmektedir[4]. Ak üy, ak söök, ak bata gibi kullanımları ile de misallendirmektedir. Yudahin *ak üy*'ü beyaz oba, zengin oba olarak tanımlamıştır[5]. *Ak söök* için de kemik, beyaz kemik, asilzade manalarını vermiştir[6].

H. Vambery; "ak", "ag" kelimesini "ay", "ey" kelimesiyle alakalı görmektedir[7]. O. N. Tuna a:k kelimesinin komşu seslilerin tesiri sonucu meydana geldiğini söylemektedir[8]. J. Benzing'e göre ise a:k, Toharca A'daki "ārki"den gelmedir[9]. K. Menges; a:k, ak kelimesinin Çinceden şöyle geldiğini öne sürmektedir: āk< *hāk<Çince pāk. M. Räsänen ve C. Brockelmann da benzer görüştedir. Fakat ak kelimesinin Türkçe olduğu bugün ilim âleminde çoğunlukla kabul edilmektedir. Rusçada Türkçeden gelme ак kelimesi bulunmaktadır[10].

Türk halklarının inançlarında ve geleneklerinde ak'ın ve diğer renklerin rolünü kelimenin diğer dillerle alakasıyla beraber inceleyen etimolojik tahliller yapılmaktadır[11]. Bu çalışmalardan en mühimleri arasında Salim Küçük'ün yaptığı tahliller bulunmaktadır[12].

---

2 W. Radlov, *Versuch Eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*, I/1, St. Petersburg, 1893, s. 88.

3 *Age*., I/1, s. 89.

4 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, C. I, TDK, Çev. Abdullah Taymas, Ankara, 1945, s. 11.

5 Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, C. II, TDK, Çev. Abdullah Taymas, Ankara, 1998, s. 799.

6 *Age*., C. II, s. 665.

7 H. Vambery, *Etymologisches Wörterbuch der Turko-tatarischen Sprachen*, Leipzig, 1878, s. 5.

8 O. N. Tuna, "Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1960*, 1960, s. 214.

9 J. Benzing, *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und Turkologie*, Wiesbaden, 1953, s. 72.

10 Rusçadaki ak kelimesi için bk.; M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I, Heidelberg, 1950-1958, s. 8.

11 Ak ve diğer renklerin etimolojik tahlilleri için bk. G. Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, II, Wiesbaden, 1965, s. 894/895; I. Laude-Cirtautas, *Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten*, Wiesbaden, 1961, s. 38-49; M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki, 1969, s. 12b; M. Rasanen, *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen*, Helsinki, 1949, s. 70.

12 Salim Küçük, "Türkiye Türkçesinde Renk Adları ve Özellikleri", *Uluslararası Sosyal*

A:ɤ – aɤ, ak'dan şu son eklerle türlü sıfatlar türetilir: -ja, -ça, -çıl, -sıl, -sımak, -sıman. (Aɤça Kır., aɤşa Kaz., Kkal., aşɤa Bal., aɤşıl Kaz., Kkal., aɤsıl Kbal., Tat., aɤhıl Baş., aɤsıman Kbal., Alt. vesaire.) Tüm bunlar **ak gibi**, **beyazımtırak gibi** manalara gelir.

Şu son eklerle ise fiil yapılır: **-ar-**: a:ğar- Türk., ağar- Tür., Az., Ktat., Kar., K., Kır., Kaz., Kkal., Tat., Alt., Hak., aɤar- Suy.; 1) **Aklaşmak-** tüm kaynaklarda; **Ağarmak-** Türk., Tür., Az., Ktat., Kar., K., Kbal., Kaz., Kkal., Tat., Baş., Alt., Hak., Tuv.: **Solmak**, **sararmak-** Türk., Tür., Kbal., Alt., Hak.: **Aydınlanmak-** Hak.: **Gün ağarmak-** Türk., Az., Kbal., Kaz., Kkal., Suy.: **Ağarmak**, **beyaza dönüşmek-** Az.: **Karanlıkta aydınlanmak-** Suy.: **Parlamak-** Kır.: **Ak olmak-** Tat.: **Aklaştırmak-** Suy.: **Aklık sürmek-** Kbal., Baş.; **Badana etmek-** Tat.; 2) **Karla kaplanmak-** Az.; 3) **Temiz olmaya başlamak-** Kbal., Kaz., Baş.: 4) **İyi yapmak-** Suy[13].

Harezm sahasında Oğuzlar, Kalaçlar, Kimaklar, Bayavatlar, Kıpçaklar ve bilhassa Kanglılar gibi muhtelif şubeler birbiriyle ve yerli halk ile karışarak memleketi Türkleştirmişlerdir. Kanglılar, Oğuzlar ve Kıpçakların buradaki lehçenin oluşmasında ve edebî Türkçe ile yazılmış eserlerin oluşturulmasında önemli tesirleri olmuştur. Bunun akabinde *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakayık* gibi eserler verilmiştir. Edebî bir lehçe olan Harezm lehçesindeki renk sıfatlarının diğer Türk lehçelerindeki renklerden farkı yoktur. Harezm lehçesinde renklerin adı olan kelimeler cümle içerisinde niteleme sıfatı görevini yapmaktadırlar. Misal olarak *ak boz boldı, ak duvallıg burd içküni süzük kıldı, ak közlüg, ak meveler turur takı, ak saçını tamug otınga*…vs. verilebilir[14].

Yaptığımız incelemelerde Tuva Türklerinin ak rengini diğer renklerin açık tonlarını ifade etmek için de kullandıklarını gördük. Misal olarak ak-kızıl, pembe rengi ifade ederken ak-kök de açık mavi rengi ifade etmektedir[15].

Araştırmalar Dergisi, C. 3/10, 2010, s. 420-427. Salim Küçük-Samet Cantürk, "Yapı Anlam ve Kökenleri Bakımından Azerbaycan Türkçesindeki Renk Adları", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 4 (8), s. 67-70. Salim Küçük, "Türk Kültüründe Donlarına Göre Atlara Verilen Adlar ve Nişanları", *Turkish Studies*, C. 4/8, 2009, s. 1830-1856. Salim Küçük, "Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları", *Turkish Studies*, C.5/1, s. 556-577.

[13] E. V. Sevortyan, *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov (Obşçetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovı na Glasnıye)*, C. I, Moskva, 1974, s. 116-117.

[14] Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezm Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1997, s. 69.

[15] Ekrem Arıkoğlu, -Klara Kuular, *Tuva Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay., Ankara, 2003, s. 3.

II. BÖLÜM:
ADLARDA RENKLER

1. BAZI TÜRK BOY, URUG VE AİLE ADLARINDA RENKLER

Ad bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim olarak tanımlanmaktadır[1]. İnsanlık için öncelikle bir mecburiyetten ortaya çıkan ad verme durumu zaman içerisinde folklorik bir unsur hâline dönüşmüştür[2]. Ad verme geleneği kişilere kimlik duygusunu kazandırmak, mekanların aidiyetini belirlemek için ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Türklerde boy, urug ve aile adlandırmalarının da kendine has sebepleri ve önemi mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Türklerde ad verme geleneğinin töreye bağlı kalınarak yapılması idi[3]. Boy, aşiret, sülale ve ataların adlarının bireyi koruma düşüncesinden yola çıkarak bazen yeni doğanlara verilme durumu söz konusudur[4]. Fakat Türk boyları veya siyasi kuruluşları şahıs adları ile anılmamıştır. Eski Türklerde kendi iç dayanışmasını muhafaza, dış tehlikeleri önleme ve boyu korumakla vazifeli bir beyin etrafında toplanmış ve siyasi ve sosyal hususiyetleri bulunan boyların adlandırmaları Kafesoğlu'nun tespitlerine göre askerî teşkilat ve unvanlarla ilgili veya askerî-siyasi hadiselerin tesiriyle meydana gelenler; büyük, şöhretli ve zengin manasında olanlar; adam, insan manasını verenler; hâl ve tavır veya hava hadiseleri ile ilişkili olanlar; kuvvet, sağlamlık, cesaret ve fazilet ifade edenler; boylar birliğine katılanların sayısına göre adlandırmalar ile meydana gelmekte idi[5].

---

1 *Türkçe Sözlük*, TDK Yay., Ankara, 1998, s. 19.

2 Ünsal Yılmaz Yeşildal, "Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Etkisi", *Millî Folklor*, S. 119, 2018, s. 48.

3 Tuncer Gülensoy, "Türklerde Ad verme Geleneği ve Hektor", *Millî Folklor*, S. 22, 1994, s. 5-7.

4 Yeşildal, "Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Etkisi", s. 52.

5 Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü,* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003[24], s. 230. Adlar ve ad koyma gelenekleri üzerine Aydil Erol'un *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi*

Bununla birlikte renklerin de boy adlarında kullanıldığını görmekteyiz. Omeljan Pritsak renklerin boy veya halk adlandırmalarında kullanılmasını devlet yönetiminde görülen ikili sisteme (bağlamaktadır. Buna göre bir boy kara ile adlandırılırken diğer kısmı sarı veya ak ile adlandırılmaktadır[6]. Pritsak'ın tespit ettiği boyların aldığı renklere göre adlar şu şekilde idi[7]:

I. A.

1. Kara Bölük (Kaşgari), 2. Kara Hazar, 3. Kara Başlıklılar, 4. Kara Kalpak, 5. Kara Kırgız, 6. Kara Papak, 7. Kara Yağma (Kaşgari).

I. B.

1. Kara Koyunlu-Ak Koyunlu, 2. Kara Kalmıklar (Batı Moğollar)-Ak Kalmıklar (Altay Türkleri) XVIII. yy. Rus kaynaklarında, 3. Kara Nogay-Ak Nogay, 4. Kara Çeda-Ak Çeda (Soyotlar), 5. Kara Tumat-Ak Tumat (Teleütler), 6. Kara Çus-Ak Çus (Beltirler).

I. C.

1. Kara Türgiş-Sarı Türgiş, 2. Kara Uygur-Sarı Uygur, 3. Karakaş (-kaş)-Sarıg Kaş, 4. Kara Çor-Sarıg Çor.

II. A.

1. Kök Türk

II. B.

1. Kök Ordu-Ak Ordu, 2. Kök Börü-Ak Börü.

III.

1. Sarı (Kazakların Orta Cüzünden), 2. Sarı Jomart (Kazakların Orta Cüzündeki Naymanlardan), 3. Sarı Uysun (Kazakların Ulu Cüzünden), 4. Sarıhlar (Soyotlardan).

Örneklerle Adlarımız başlıklı eseri Türk adları konusunda önemli eserlerden biridir ve ad verme geleneğinde renklerin kullanldığını ifade etmiş ve renk kullanılan adlara da eserinde yer vermiştir. Bk. Aydil Erol, *Şarkılarla Şiirlerle Türkülerle ve Tarihi Örneklerle Adlarımız,* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara, 1992. Ayrıca Eski Türk ad verme geleneğinde renk adlarının kişi adlarında Anadolu'da kullanım örneklerini görmek için bk. Yılmaz Kurt, *Anadolu'da Kişi ve Yer Adları,* Akçağ Yay., Ankara, 2020.

6 Omeljan, Pritsak, "Qara Studie zur Türkischen Rechtssymbolik", *Zeki Velidi Togan'a Armağan*, İstanbul, 1950-1955, s. 245. Omeljan Pritsak'ın bu çalışması Almanca'dan Türkçe'ye tarafımızca çevirilmiş ve yayımlanmıştır. Bk. Omeljan Pritsak, "Kara Türk Yön Sembolizmi Çalışması", Çev. Elvin Yıldırım, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3, S. 6, 2021, s. 519-532.

7 *Agm*., s. 246.

IV.

1. Kızıl, 2. Kızıllı, 3. Kızılkaya (Şorlardan).

V.

1. Ak Hunlar, 2. Ak Bura (Kazakların Orta Cüzünden), 3. Ak Nayman (Kazakların Orta Cüzünden).

Pritsak'ın bu boy adlarındaki renklerin kullanımına dair tespitleri sadece birer örnek olarak karşımızda durmaktadır zira Lezina ve Superanskaya'nın Türk Onomastikası üzerine yaptıkları *"Türk Boy-Kabile Adları Sözlüğü-Onomastika"* adlı çalışmalarında 12 bin boy, oymak ve oba üzerinde incelemelerde bulunulmuştur. Söz konusu esere rahmetli Ahsen Batur'un katkılarıyla Türkiye, Irak, Suriye ve İran'dakilerin de eklenmesi ile 23 bin boy, oymak ve obanın alfabetik olarak adları sözlükte yer almıştır[8]. Bu kıymetli eser üzerinde yaptığımız incelemeye göre ak, sarı, kızıl, kara, kök gibi renk ön adı ile anılan yüzlerce Türk boy, oymak veya obası mevcuttur. Bu aynı zamanda Türk halklarının ad alma gelenekleri bakımından önemli çıkarımlar yapılmasına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte bir diğer onomastika çalışması ise Cevdet Türkay tarafından yapılmıştır. *"Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler"* adlı eserinde Türkay, Türkistan'dan gelmiş bu Türk oymak, aşiret ve cemaatlerin sayısını 7.230 olarak tespit ettiğini belirtmiştir[9]. Her iki eserde bulunan renk adı almış bu boy veya cemaat adlandırmalarının hepsini çalışmamızda zikretmek hacmen mümkün olmayacağı için yukarıda Pritsak'ın zikrettikleri erken dönem Türk boy ve devletleri dışında örnek olması bakımından tespit ettiklerimizden küçük bir kısmı şu şekildedir[10]:

---

[8] L. N. Lezina-A.V. Superanskaya, *Bütün Türk Halkları*, Çeviri ve İlaveler D. Ahsen Batur, İstanbul, 2009, s. 8.

[9] Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğunda Oymak Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Kaynak Eserler Dizisi I, İstanbul, 1979, s. 18.

[10] L. N. Lezina-A.V. Superanskaya, *Bütün Türk Halkları*, Çeviri ve İlaveler D. Ahsen Batur, İstanbul, 2009 adlı esere dayanılarak hazırlanmıştır. Bu sözlükte alfabetik sıraya göre milattan önceki dönemlerden günümüze kadar yaşamış ve yaşamakta olan bazı Türk halklarının adları misal olması açısından ele alınmıştır. Eğer kullanılan kaynakta adı zikredilen etnik grubun hangi boy veya kabileye mensup olduğu belirtilmemişse sadece mensup olduğu halkın adı yazılmış ve boy adının yazılması gereken parantez boş ( ) bırakılmıştır. Bir kabilenin birden fazla varyantı varsa yazar araya virgül koyarak belirtmiştir. [….] köşeli parantez kaynaklarda

III. BÖLÜM:
SOSYAL HAYATTA RENKLER

1. DESTANLARDA RENKLER

Destan kelimesi dilimize Farsça "dâstân" kelimesinden ses değişikliğine uğrayarak geçmiştir. Kelimenin ne zaman kullanılmaya başlandığı tam olarak bilinmese de İslâmiyet'in kabulünden sonra kullanılmaya başlandığı düşünülmektedir[1]. Dâstân, Ferit Devellioğlu'nun *Osmanlıca Sözlük'*ünde *"destan, epope, hikâye, masal, şöhret, ün"* olarak geçmektedir[2].

Destanlar doğrudan doğruya tarihî belgeler değildirler. Destanlarda geçen olayların doğruluk payı tartışmalı olsa da destanların tarihle ilişkili tarafları bulunmaktadır. Fuad Köprülü; destanların milletin maneviyatından, ruhundan, tarihî ve estetik varlığından kendi kendine doğmuş ortak verimler olduğunu söylemektedir[3]. Zeki Velidi Togan, destanların tarihî olayları tasvirden çok, milletin yüksek millî duygularını aksettiren halk edebiyatı eserleri olduğunu; tamamıyla veya az çok tarihe dayanan bir ideal âlemi yansıttığını ifade etmektedir[4]. İbrahim Kafesoğlu ise destan ve efsanelerin eski Türklerde canlı bir halk edebiyatının varlığını ortaya koydukları[5] düşüncesindedir.

Büyük âlimlerimizin de belirttikleri gibi destanlar milletleri ile bütünleşmişlerdir ki bu yüzden de destanları milletlerinin tarihinden ayrı düşünmek büyük hata olur. Bu sebeple belli başlı destanları inceleyerek renklerin bu kaynaklardaki durumunu göstermek gerektiği düşüncesine götürmüştür. İncelediğimiz destanlar arasında; *Oğuz Kağan Destanı*, *Çora Batır Destanı*, *Manas Destanı* ve destansı *Dede Korkut Hikâyeleri* bulunmaktadır.

Bu destanlarda gördük ki renk adları, destanların ait oldukları

---

1 Naciye Yıldız, *Manas Destanı (W. Radlov) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara, 1995, s. 3.

2 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugât*, (ilaveli 2.baskı) Ankara, 1970, s. 201.

3 Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, TTK, 3.baskı, Ankara, 1966, s. 41.

4 Zeki Velidi Togan, "Türk Destanlarının Tasnifi I", *Atsız Mecmua*, S. I, İstanbul, 1931, s. 4.

5 İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Ötüken Yay., İstanbul, 2005[26], s. 334.

toplulukların tüm hayatlarına sirayet etmiş; yaşantılarında büyük anlamlar kazanmış ve renklerin sadece verdikleri renk tasvirlerinin dışında bir mana ile günümüze kadar gelmiş pek çok kişi, yer, hayvan, aile, boy, devlet, gelenek ve göreneklerinde vücut bulmuştur.

İslâm öncesi Türk destanlarından *Yaratılış Destanı*'nda yaratıcı unsurun renk adı almış olması dikkat çekicidir. Destanda daha önce hiçbir şey yok iken sadece Tanrı Kara Han ve su olduğu belirtilmekte; sudan çıkan Ak Ana, Kara Han'a "Yarat!" buyruğunu vermektedir[6]. Kara Han, İslâmiyet sonrası destanlarından Manas ve Oğuz Kağan destanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Oğuz Kağan'ın babası Kara Han'dır[7]. *Manas Destanı*'nda da iki Kara Han bulunmaktadır. Bunlardan ilki Manas'ın ikinci göbekten atasıdır ve Müslüman'dır. İkincisi ise Alman Bet'in babasıdır ve Hristiyandır[8].

Manas Destanı'nda geçen kişileri incelediğimizde kişi adlarında renk tanımlamalarının olduğunu görmekteyiz. Destandaki erkek adları incelendiğimizde *"Ak Bala'nın oğlu Bolot'um."*, *"Ak Bolto oğlu Bolot'um,"* şeklindeki ifadelerde ak renginin ön ad olarak alındığını görmekteyiz. Bu ad Çoroların[9] takdiminde kullanılmakta ve Ak Bala, *"beyaz yavru"*; Ak Bolto ise *"beyaz kılıç"* anlamına gelmektedir[10]. Yine destanda: Ak Baltar-Ak Kıyas, Ak Padişa[11], Albay[12], Kara Badişa-Kara Bay-Kara Bayır-Kara Bii[13], Karaca-Kara Dalıcı[14], Kara Döng-Kara Han[15], Kara Toko-Kara Tölök[16], Kök Börü-Kökçö[17], Kök Kıyas-Kök Koyon[18], Kök Sırgak[19], Nes Kara[20], Sarı Tas[21] gibi erkek

6 Nihal Atsız, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Işık Basımevi, İstanbul 1943, s. 12.

7 Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972, s. 17.

8 Yıldız, *Manas Destanı (W. Radlov) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, s. 119.

9 "Çora: (Prens soyundan) Oğlan, delikanlı; (bahadıran) muharibi"; Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, C. I, s. 281.

10 Yıldız, *Manas Destanı (W. Radlov) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, s. 87.

11 *Age., s. 87.*

12 *Age.*, s. 91.

13 *Age.*, s. 117.

14 *Age.*, s. 118

15 *Age.*, s. 119.

16 *Age.*, s. 120.

17 *Age.*, s. 129.

18 *Age.*, s. 131.

19 *Age.*, s. 133.

20 *Age.*, s. 148.

21 *Age.*, s. 150.

adlarına rastlanmaktadır. Bu ad sahiplerinden bazıları destanda detaylı olarak anlatılmayan kişilerden olurken bazıları da ayrıntılı olarak tasvir edilmişlerdir. Destanda Ak Padişa (*Ak Padişa denileni, Huda yüce yaratmış; Huda Ak Padişa'yı kuvvetli kılmış*[22].) olarak bahsedilen kişi Rus Çarı'dır ve destanın başkahramanlarından Manas'la da dostluk ilişkileri içerisindedir. Yine destanda sadece adı geçen çoralardan Albay (*Çalbay oğlu Albay'ım.*) Al+bay adlarından oluşmuştur ve "*kuvvetli bey*" manasına gelmektedir[23]. Kara Badişa ise (*Cooruncu Kara Badişam, çoram.*) Manas'ın kırk çoralarından birisidir. Kara Badişa, cooruncu yani kürek kemiği falına bakan kişidir[24]. Yine destanda fal işleriyle uğraşan kişilere kara sıfatının verildiğini görmekteyiz. Bunlar Kara Dalıcı (*Sooruncu, Kara Dalıcı, O çoran dahi var*[25].), Kara Tölök (*Falcı Kara Tölök'üm*[26].) gibi falcılık mesleklerinin nasıl icra edildiğinin anlatılmadığı sadece bu işle uğraştıkları belirtilen kişilerdir. Kara sıfatının destanda, bir değil birden çok falcıda kullanılması bu sıfatın eski Türk topluluklarında falcılık yani geleceği okuma, şifa dağıtıcılık ve büyücülük yapan kişilere has bir unvan olarak kullanıldığını düşünmemize yol açmaktadır. Kök Börü ise destanda "Ecemden doğan yeğenim, Kök Börü sultanım,"[27] şeklinde geçmektedir. Kahramanın adının Gök Börü olarak geçmesi, destandaki "bozkurt" motifinin bir izidir[28]. "Dağ gibi olmuş Kökçö Han"[29] mısralarında geçen Kökçö yani Gökçe adı Türklerde kutsal bir renk olan gök yani mavi rengin etkisini göstermektedir[30]. Maksadımız destanları tahlil olmadığı için bu adlar ve özellikleri üzerinde çok fazla durmayacağız. Destanda geçen renkleri incelemeye devam ettiğimizde renk sıfatların sadece erkek adlarında kullanılmadığını, kadın adlarında da kullanıldığını görmekteyiz. Bunlar; Ak Erkeç[31],

[22] Yıldız, *Manas Destanı (W. Radlov) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*, s. 88.
[23] *Age.*, s. 91.
[24] *Age.*, s. 117.
[25] *Age.*, s. 118.
[26] *Age.*, s. 120.
[27] *Age.*, s. 129.
[28] *Age.*, s. 129.
[29] *Age.*, s. 129.
[30] *Age.*, s. 130.
[31] *Age.*, s. 165.

A

adak 71, 124, 128, 144, 151
Ak Han 88, 89, 92, 99
Akkoyunlu 83, 84, 110
Alevi 124, 161, 163
al karısı-albastı 127
Altay 28, 31, 48, 51, 56, 60, 86, 93, 95, 96, 102, 114, 130, 133, 136, 137, 151, 153, 163
Anadolu 17, 19, 48, 50, 54, 87, 100, 111, 117, 123, 124, 127-130, 137, 144, 145, 151, 161, 168, 169
atasözü 18, 146, 158, 172
Azerbaycan 25, 31, 50, 110, 161

B

Başkurt 50, 51, 62, 149
Bayındır 51, 72, 77, 84, 100, 168, 169
bayrak 18, 28, 76-84, 86, 87, 122, 159, 161
bitki 19, 33, 59-61, 116, 141
Bizans 80, 94, 107, 143, 145, 166
bodun 37, 96-98, 101, 141
Boncuk/Monçuk 35, 128, 129
Budist 88, 106
Bulgar 53, 80
Bulgaristan 123

Ç

çadır 78, 87, 93, 113, 115, 146, 159, 163-169, 178
Çora Batır 67, 70, 136, 146, 167

D

Dede Korkut 40, 67, 70-75, 77, 78, 86, 93, 94, 103, 108, 109, 111, 121, 132, 144-147, 155, 166, 168, 169
derviş 74, 144
destan 67, 70, 71, 74, 75
deyim 26
düğün 87, 151, 161, 169

E

Ergenekon 159
Erlik 17, 96, 130, 134, 136, 137, 150
etimoloji 60, 130, 177

F

fal 29, 69

G

Gagauz 108, 128
Gazneliler 84
Giyim Kuşam 102
Gök Han 88, 89, 92
Gök Tanrı 106, 115, 124, 131, 132, 163, 178
Göktürk 52, 59, 98, 106, 159

H

Hakas 50, 51, 166
Harezm 25, 28
Harezmşahlar 53
Hatun 111, 122, 125, 131
hayvan 31, 62, 68, 73, 91, 96, 97, 102, 114, 129, 132, 141, 152, 155, 156, 158
Hazarlar 94
Hunlar 49, 93, 94

I

ıdık 151

İ

İyeler 130

K

Karadeniz 81, 94, 114, 145

kara han 95, 141, 142
Karahanlılar 52, 82, 84, 115
Karakalpak 50, 51, 107, 166
Karakoncalas 129
Karakoyunlu 115
Karluk 50
Kaşgar 59, 142
Kazak 50, 51, 104, 127, 128, 137, 151, 157
Kıpçaklar 25, 100
Kırgız 24, 32, 33, 36, 39, 41, 48, 50, 51, 59, 62, 67, 68, 72, 74, 75, 97, 100, 104, 108, 122, 123, 127, 128, 136, 137, 144, 146, 151, 156-158, 167, 172
kıyafet 103, 107, 178
kozmogoni 131, 133
kurban 18, 71, 75, 110, 124, 137, 147, 150, 151, 153, 155-158, 166, 167
kurt 62, 63, 79, 132
kutsal 18, 69, 73, 85, 93, 106, 114, 124, 128, 135, 151, 156, 160

M

Manas 56, 67-70, 72-75, 79, 94, 127, 131, 144, 156-158, 167
Matem 36, 86
mitoloji 17, 93, 96, 135, 156
Mitoloji 17, 63, 93, 131, 133, 135, 136, 138, 144, 147, 151, 156, 163-165
Moğollar 48, 92

N

Nazar 128, 129
Nevruz 84, 90, 159, 160

O

Oğuz 26, 50, 53, 60, 62, 67, 68, 71, 77, 81, 83, 84, 94, 95, 103, 114, 123, 132, 143, 163, 165, 166
Orhun 60, 89, 91, 92, 96, 97, 101, 131, 132, 143, 147, 154
Osmanlı 26, 37, 49, 55, 57, 93, 114, 160
Osmanlıca 67

Ö

Özbek 50, 51
Özbekistan 115

P

Peçenek 50, 80, 81
Pritsak 48, 49, 60, 88-92, 95, 142, 143

R

ruh 112, 127, 128, 133, 135, 137, 144, 149
Rusali 129

S

Selçuklu 84-86, 109, 116, 122
Semerkant 106, 109, 116
sihir 144, 157

Ş

Şaman 136, 156, 158

T

Tabgaç 96, 97, 142
Tahtacı 50, 124
Tanrı Dağları 114
Tarduş 95
Teleüt 48, 89
Tengri 124, 131, 147
Ton 143
Tuva 25, 50, 51, 57, 62, 123, 127, 128, 148
Türgiş 48, 95, 101
Türkistan 49, 54, 56-59, 61, 62, 86, 87, 92, 107, 111, 114-117, 137, 143, 161
Türkmen 40, 50, 51

U

Uygur 51

Ü

ülgen 95

W

Wang Yente 105

Y

yağız 90, 100, 131, 132, 137, 147, 151, 171
Yağma 48, 142
Yakutlar 151
yas 17, 32, 71, 86, 87, 108-110, 121-123, 141, 144, 145, 156, 163, 169
yaşıl 33, 39, 42, 91, 103, 121, 133, 134, 178
yön 53, 88-92, 141, 164, 165, 178
Yörük 50